

NEHCÜ'L-FERĀDĪS'TE SIFAT-FİİLLERİN KULLANIMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Ebru ALAGÖZ BOYRAZ*

Öz

Nehcü'l-Ferādis (Uşmağların Açık Yolu-Cennetlerin Açık Yolu)=NF Harezmi Türkçesi döneminde Kerderli Mahmud tarafından yazılmış, Karahanlı, Kıpçak, Oğuz lehçelerinin dil unsurlarını ve söz varlığını içeren önemli dil yadigarlarından biridir.

Sıfat-fiil ise fiilin zamana bağlı olarak kavramını sıfatlaştıran bir şeklidir. Çalışmamızda Nehcü'l-Ferādis'ten yola çıkılarak, hem Harezmi dönemi hem de tarihî Türk dillerindeki sıfat-fiillerin kullanım sıklığı ve farklı dil hususiyetleri ortaya çıkarılmaya çalışıldı. Dilin yapısı gereği dile ait her unsur tarih boyunca değişime uğramış ve hatta kullanımdan kalkmıştır. Günümüz Türkiye Türkçesinde "-AcAk, -An, -Ar, -AsI, dIk, -mAz, -mİş" sıfat-fiil eki olarak kullanılırken Nehcü'l-Ferādis'te "-Ar/-Ur, -dUk, -GAn, -gU, -gUçI, -gUnçI, -mAz, -mİş" eklerinin kullanıldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nehcü'l-Ferādis, sıfat-fiil, Harezmi Türkçesi.

USAGE OF VERBAL ADJECTIVES IN AND HISTORICAL BACKGROUND

Abstract

Nehcü'l-Ferādis (Uşmağların Açık Yolu-Cennetlerin Açık Yolu)=NF is one of the important language heritage which contains language components and vocabulary of Karakhanid, Kipchak and Oğuz dialects, written by Kederli Mahmud in Khorezmian Turkish language period.

Verbal adjective form makes adjectives from verbs depending on the tenses. In this study, starting from Nehcü'l-Ferādis, the frequency of verbal adjectives in Khorezmian period and ancient Turkish languages and also characteristics of different languages are examined. Because of its structure, every component of a language changes and even go out of use. In contemporary Turkish of Turkey suffixes for verbal adjectives are "-AcAk, -An, -Ar, -AsI, dIk, -mAz, -mİş" while suffixes used in Nehcü'l-Ferādis are "-Ar/-Ur, -dUk, -GAn, -gU, -gUçI, -gUnçI, -mAz, -mİş".

Keywords: Nehcü'l-Ferādis, verbal adjective, Khorezmian Turkish.

GİRİŞ

Sıfat-fiil, fiilin zamana bağlı olarak kavramını sıfatlaştıran bir şeklidir (geçmiş günler, oturan adam, satılacak eşya) diye tanımlayan Banguoğlu, "Partisip zaman ve hareket mefhumunu muhafaza eden, fakat isim gibi kullanılabilen, isim gibi çekilen fiil şeklidir." der (Banguoğlu 2007: 422).

Günümüz Türkiye Türkçesindeki "-An, -AsI, -mAz, -Ar, -dIk, -AcAk, -mİş" ekleri fiil kök veya gövdesine getirilerek ekin eklendiği fiile sıfat görevi yükleyebilir. Buna sıfat-fiil (partisip) denir. Bu bilgilerden yola çıkılarak çalışmamızda sadece, Harezmi Türkçesinin dil özelliklerini tespit etmek için en önemli eserlerden biri olan Nehcü'l-Ferādis'te görülen sıfat-fiil ekleri üzerinde durulacaktır.

* Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Türk Dili Öğretim Görevlisi.

Bu çalışmada Nehcü'l-Ferâdis'e sadık kalınarak sözcükler eserde (Metin, Dizin-Sözlük-Tıpkıbasım Birleştirilmiş baskı, çeviri-yazı: Janos Eckmann, yayınlayanlar: Semih Tezcan-Hamza Zülfikar, TDK, 2014, Ankara) bulunan transkripsiyon harfleri gösterilmiştir. Eserde birden fazla sıfat-fiilli unsur ihtiva eden cümleler ayrıca gösterilmemiş, sıralamada ilk sıfat-fiilli unsur göz önünde bulundurulmuştur. Eklerin yalın halleri ile kullanımının yanında eklerle birlikte kullanımının da olduğu cümleler tespit edilmiştir.

Eserde geçen sıfat-fiiller tespit edildikten sonra Eski Türkçeden başlanarak Türk Dilinin tarihî dönemlerindeki gelişim seyri üzerinde de durulmuştur. Eklerin dönemlerde değişikliğe uğrayıp uğramadığı da örnekler üzerinden gösterilmiştir.

1. -GAN Sıfat-Fiil Eki ve Tarihî Gelişimi

Sıfat-fiil ekleri Türk dilinin tanıklanan ilk metinlerinden bu yana cümle kuruluşunda, zaman eklerinin bir kısmının kökenini oluşturmaları bakımından sıklıkla kullanılan eklerdir.

Oğuz gurubu Türk dillerinde yaygın olarak kullanılan ve geniş zaman ifadesi taşıyan bir sıfat-fiil ekidir. Osmanlıca gramer kitaplarının bazılarında *fer'i fiil* adıyla adlandırılır (Karaşah 2006: 68).

Clauson, -GAN ekinin tekrarlama bildiren sıfatlar yaptığını ve bu ekin kullanıldığı tavışga:n gibi bazı sözcüklerin etimolojisinin belli olmadığını söylerek bu ekin eski bir ek olduğu kanısına varır (Clauson 2007: 193; akt. Özalan).

Geçmiş zaman ve şimdiki zaman anlamı veren -GAN ekinin zaman ifadesi konusunda araştırmacıların fikir birliği edememe sebebi “sıfat-fiil eklerinin çoğu, fiilin bazı zaman (-acak, -ar/-er, -mış) ve şeklinin (-ası, -malı) ekleri ile omonim olması ve aynı menşeyden gelmesi bu eklerde zamanın daha açık görülmesini sağlar. -an/-en ekinde bu durum zayıftır. Bazı doğu şivelerinde -an/-en ekinin zamanı açık ifade etmesi, bu ekin halâ zaman eki olarak kullanılması ile ilgilidir (Gökdağ 1993: 37; akt. Ağlanmaz 2006: 68).

Fiilden isim yapma eklerinden biri olan -GAN ekinin sıfat-fiil yapma görevinde kullanılması Eski Türkçe metinlerde görülmez, Gabain “-gan: (geç zamanlarda görülen nadir bir şekil” der (Gabain 2007: 146). Ancak ek isim yapma özelliği ile karşımıza çıkar. Erdal, ekin bu özelliğiyle kurulan şu örnekleri verir ve -GIn ile ilişkilendirilebileceğini söyler: esnegen ‘esneyen’, uğan ‘Allah, muktedir’, kapğan ‘kapan, fatih’ (Erdal 1991: 383-384). Tekin ise kapğan (Böğü kağanın unvanı) ‘kapan, yakalayan’ (T 51 vb.) < *kap-, kor(ı)ğan ‘kale, müstahken mevki, sığınak’ (BK D 31, KT K 8) < *korı- (korumak) örneklerini verir (Tekin 2003: 90). Hamilton, Maytrısimit ve Prens Papamkara Kalyanamkara’da bu ekin olmadığını *kazğan-* ‘kazanmak, elde etmek’ fiilini < kaz-ı-ğ+a-n- olarak tahlil ederek gösteriyor (Hamilton 2011: 183).

Bu ekin bütün Türk lehçe ve şivelerinde kullanıldığını söyleyen Eraslan, Uygur Türkçesinde ise yaygın olmadığını söyler (Eraslan 2012: 117). Akar ise Türk dilinin diğer tarihî dönemlerinde sıklıkla kullanılırken Köktürkçe ve Uygur Türkçesinde kullanılmamasını, bu dönem metinlerinin dilini oluşturan diyalektlerde ekin, bu özelliğinin kullanılmıyor olmasına bağlayarak Türk lehçelerinde gramer kategorisinde yer alan eklerin, yerlerini, daha sonra başka yapılarla bırakmalarının yaygın olarak görüldüğünü söyler (Akar 2003: 105).

Karahanlı dönemi eserlerinde -gan eki yaygın bir şekilde kullanılır. Hacıeminoğlu, bu ekin yalın halde kullanımının olduğu gibi, isim işletme ekleriyle birlikte kullanıldığını söyler (Hacıeminoğlu 2008: 167). Kâşgarlı Mahmud eserinde bu ek üzerinde durarak -GAN’ın sıfat yaptığını, -KAN’ın ise isim yaptığını söylerek bu iki ekin karıştırılmaması gerektiğini söyler (Ercilasun 1984: 172). Akar ise Kaşgarlı tarafından herhangi bir bilgi verilmese de bu ekin

Divân'da geçmiş zaman ifade eden örneklerinin olduğunu söylerek şu örnekleri verir: *ol küp ol süçikni açığan* 'O küp, o tatlıyı sürekli açtı.' (DLT I, 154), *bu er ol ışığ anutgan* 'bu kişi o işi sürekli hazırladı.' (DLT I, 156) (Akar 2003: 109).

Karahan, Kâşgarlı Mahmud'un -GAn sıfat-fiilindeki /k/ ve /ğ/ kolaylık amacıyla Oğuzların attıklarını söylediğini ifade eder (Karahan 2013: 167).

Dönem eserlerinde görülen diğer örnekler ise şöyle sıralanabilir:

törütgen igidgen keçürgen idim 'O, yaratan, yetiştiren ve göçüren rabbimdir' (KB, 1)

niyet edğü kılğanka edğü bolur 'iyi niyet edene iyi olur' (KB)

çapıtgan er 'cellat' (DLT I, 513), *kağıtgan er* 'kimseye boyun eğmeyen adam' (DLT I, 513)

arkagan kişi (AH, 7), *keçürgen idi* (AH, 37).

Söz konusu ek, Harezmi Türkçesi döneminde sıkça kullanılmıştır. Ata, KE'deki tek örnekte ek başı /g/ sesinin düştüğünü söyler: *ağırlayanda* (KE 127r14) (Ata 2002: 88).

keme sıçkan inge kirgen teg 'ine giren fare gibi' (KE 129v 4)

yürir körgen anı ir tiyü şakınur 'onu yürür gören erken diye düşünür' (HŞ 41/807)

hiţabi eşitgen muhib 'sözünü işiten dost' (MM 371/3)

külegen 'çok gülen' (İML)

Kıpçak Türkçesi metinlerinde ekin çoğunlukla kullanım şekli -GAn'dır. -KAN kullanımı ile -An şeklinin kullanımı da görülür (Karamanlıoğlu 1994: 142). Güner, ekin yalın halde kullanımının yanı sıra -mA olumsuzluk eki, iyelik ekleri, hal ekleri ve kibi, üçün, ok gibi edatlarla da kullanımının da olduğunu dile getirir (Güner 2013: 324-325).

Codex Cumanicus'ta -GAn sıfat-fiil eki +ÇA eşiklik hali ekiyle birleşerek, -ÇA ekinin anlam görevine uygun olan gibilik, benzerlik yapmakta kullanılmasının yanında, zamanda sınırlama bildiren zarflar yapar: *aytgança* 'söylediği gibi'; *sövgençe* 'sevdiğine göre' (Akar 2003: 112).

oquyan dua 'okunan dua' (KH 85a)

şükür kılğan 'şükreden' (GT 3a)

uruşkan 'dövüşen' (TZ 139)

émizgen süt 'emilen süt' (İM 273b)

buyurğanına 'buyurduğuna' (AB 5)

Çağatay Türkçesi metinlerinde de geniş zaman sıfat-fiili olarak karşımıza çıkan ek, öğrenilen geçmiş zaman da ifade eder. Sıfat yapma işlevi, *Buğra han barça ötken atalarından artuğ boldı* 'Buğra Han bütün geçmiş atalarından çok oldu' (Ebulgazi Bahadır Han); isim yapma işlevi, *éy cāndın artuğ sév-genim* 'ey, canımdan çok sevdiği' (Sekkākī) örneklerinde gösterilebilir (Argunşah 2013: 149).

Eckmann, bu ekin *cağda, de, fırşatta, fırşatlar, maħalde, vaķitde, zamān* sözcükleriyle kullanıldığında zaman ifade eden kelime grupları oluşturduğunu söyleyerek şu örnekleri verir: *kün olturğan maħalde* 'güneşin oturduğu yerde, batıda' (Z 41b: 4), Yüsf, alar ħālin körgen zamān 'Yüsf, onların halini gördüğü zaman' (H 50a: 17) (Eckmann 2005: 100; akt. Karaağaç).

yaħşy yurtda at kötergen körkli kızy bar irdi 'güzel yutta adı yayılmış, güzel kızy vardı' (ŞT 91a/8)

Arslan barıp Suracık ilini çapıp kalğanını özine baķındurup keldi 'Arslan gidip Suracık halkını vurup kalanını kendine bağlayıp geldi' (ŞT 92b/16)

Gülsevin ve Şahin söz konusu ekin Eski Anadolu metinlerinde geniş zaman anlamı veren işlek bir ek olduğunu dile getirirler (Gülsevin 2011: 124; Şahin 2011: 76).

Eski Anadolu Türkçesine ait eserlerde kalıplaşmış isimler yapma göreviyle ekin hem -gan/-gen, hem -an/-en biçimleri kullanılmıştır (Bayraktar 2000: 90).

Bayraktar, ekin Eski Anadolu Türkçesinde -an/-en biçimleriyle kullanımının yanında {-çA} eşitlik ekiyle kullanımının da görüldüğünü ifade eder (Bayraktar 2000: 56).

Dede Korkut hikâyelerinde -GAn şekliyle kullanımına rastlanmamıştır, ekin -an/-en'li şekilleri tespit edilmiştir.

öginenleri hoş görmedüm 'övünenleri hoş görmedim' (DK s. 238)

dünya benim diyenler 'dünya benim diyenler' (DK s. 115)

derdüme derman olan 'derdime derman olan' (SN 46a-1548/298)

selem viren gişi 'selam veren kişi' (KG 123a/10)

güç görenler hakkın almağa kâni' olalar 'zorluk görenler haklarını almaya gücü yeter' (KD 166b/13)

Kimisi yüzdür kim ol yüze bakan/Terk kıldı ol yüz-içün hân-u-mân 'Kimisi yüzdür ve görülmemiş güzelliğe sahiptir, o yüze bakan kendinden geçip evi barkı terk etmiştir' (GN 16A/8)

-GAn ekiyle teşekkül eden sıfat-fiillerin, bağlam içindeki işlevleri göz önünde bulundurulduğunda Türkiye Türkçesindeki karşılığının -mış, -An, -dık, -mA/-mAk gibi eklerle karşılandığı görülür (Tekin 2009: 36).

Nehcü'l-Ferâdis'te de hem yalın halde hem farklı biçimbirimlerde bir araya gelerek en çok kullanılan sıfat-fiil eki -GAn'dır. Metinde geçen tüm örnekler aşağıda verilmiştir:

- Peygâmbar 'as'qa **bêrilgen** envârdın zerresi zâhir bolsa erdi. (1/13) (s. 1; S. 22)

- Hîsâb 'ilmi **bilgen** 'ulemâlar (3/11) (s. 3 S. 16)

- Yâ Muhammed, on sekkiz ming 'âlamnı **yaratğan** Bir u Bârnung âyatını oqıgıl! (8/4)-(s.6; S. 5)

1.1. mA+ -GAn

- taqı özge **tuğurmağan** oğlanı erenleringizke: (26/14)-(s. 20; S. 2-3)

- Yana bu bir rek'at namâz **qılğan** tayıfa duşmanqa qarşu barsun; ol namâz **qılmağan** tayifa kelip sening birle bir rek'at namaz qılsun. (40/10)-(s. 29; S. 39-40)

1.2. -gAn + lAr

Öznenin çoğul olduğu durumlarda -gAn eki kendisinden sonra çoğul ekine ihtiyaç duyar.

- Ümîd ol turur kim bu kitâbnı **oqığanlar** bolğay kim bu kitâb sözleri birle 'amel qılğaylar taqı bu kitâb anlarqa Haq te'âlâning uştmahlarına yolçı bolğay ol 'amel **qılğanlar** berekâtında bolğay kim Haq te'âlâ bu kitabnı cem' **qılğan** 'aşi ve câfi qulını yarlıqağay. (2/17-3/1)-(s. 2; S. 24-25-26-27-28)

- Medînedin **çıqğanlar** anda Peygâmbar 'as'qa satğaçtılar. (24/3)-(s. 18; S. 8)

1.3. -GAn+lAr+nl

- Mekkedin **kelgenlerni** ağırlang (27/2)-(s. 20; S. 11)

- Kerek kim munlarğa luţf u kerem birle qarşu alsangız tedi taqı Medînede **turğanlarnı** Mekkedin **kelgenler** birle qarındaş kıldı. (27/3-4)-(s. 20; S. 13-14-15)

1.4. -GAn+lAr+GA

- Mekkedin hicret qılıp **kelgenlerke** muhâcir ténür, taqı Medîne halqları kim Mekkedin **kelgenlerke** yârî bêrdiler. (27/4-5)-(s. 20; S. 15-16)

- Qurayş qabilâsında yangla musulmân **bolğanlarğa** bu gânişmatdın üküş mal tawar bêrdi. (75/8)-(s. 55; S. 29)

1.5. -GAn + (lAr) +dIn

- ol kimerseler manga sewüglügrek turur mâl **bêrgenlerimdin** tedi. (76/5-6)-(s. 56; S. 19)

- İsa peygâmbar **aygandın** hêç ziyâda qılmadın turur tedi. (79/14)-(s. 59; S. 4-5)

1.6. mA + -GAn + lAr

- benim hadîşlerimdin **işitmegenlerke** tégürse, **bilmegenlerke** öğretse Haq te'âlâ ol kimeseni 'âlimler zümresinde bitigey taqı qiyâmat kün bolsa âvş şehidler cümlesinde qopargay taqı qayu kimerse men aymamış hadîşni benim aymağanımnı bilip qaşt birle benim üze yalğan sözlep peygâmbar 'as aydı tése tamuğdın **olturğu** yerni âmâda kılsun tęp aydı. (2/6-7-8)-(s. 2; S. 6-8)

- Ādam oğlanlarınga **bilmegenlerini** bildürdi tedi. (8/7)-(s. 6; S. 10)

1.7. -GAn + Şahıs Eki + (Yönelme/Belirtme Durum Eki)

- Munça terbiyet qılıp imân keltürmedin âhıratqa **barganınga** üküş qağğurdı. (6/1)-(s. 4; S. 16)

- Qayu yerde namâz **qılğanımıznı** körseler, ururlar, sökerler (11/5)-(s. 8; S. 25)

1.8.-GAn + İlgi Eki

- Peygâmbar 'as öz elgi birle ol bey'et **bérgenning** elgini tutar taqı aytur erdi: (25/13)-(s. 19; S. 15)

- Qaçan kim 'ilmni taqı 'âlimlerni **sevgenning** derecesi mundağ bolsa (219/11)-(s. 151; S. 7-8)

1.9. -GAn + Belirtme Eki

- munça halâyıq İslâmqa **kirgeni** körsün taqı önginlerke rağbat qıldursun. (49/16)-(s. 36; S. 20)

- Peygâmbar 'as'nung song hec **qılğanı** bu erdi. (83/2)-(s. 61; S. 18)

1.10. -GAn + Yönelme Eki

- 'Arab tilinçe hâmmâlatu'l-hâtab otun yâ tiken **keltürgenke** ayturlar. (17/12)-(s. 13; S. 16-17)

- hâtä birle iş **qılğanğa** 'uqubat bolmas. (117/2)-(s. 83; S. 30)

1.11. -GAn + Ayrılma Eki

- 'Ādam peygâmbarnı **yıggandı**n yıgılmadı (282/13)-(s. 195; S. 22)

- men ol 'amal **qılğandı**n bēzār bolur-men (401/1)-(s. 279; S. 11-12)

2. -Ar, -Ur Sıfat-Fiil Eki ve Tarihi Gelişimi

Türk dilinin tanıklanabilen ilk metinlerinden bu yana karşımıza çıkan geniş zaman ifade eden sıfat-fiil eklerindedir. Bu ekin ilk örnekleri Orhon Yazıtları'nda görülür.

Özer, Bang (1957: 139)'in, ekin yapısını “-r, -ar/-er, -ur/-ür < -r 'direktif (yönelme) eki + -a/-e, -u/-ü 'zarf-fiil eki” şeklinde; Kotwicz'in, “-ar/-er < -a/-e'devamlılık eki' + -r 'Çuvaşçada geçmiş zaman eki' (Räsänen 1957: 138).”; Ramstedt, -r, -ur/-ür ekleri yanında -ar/-er eklerinin de ortaya çıkmasını hece bölünmesiyle açıkladığını (Räsänen 1957: 139); Räsänen de -r ekinin er-, bar-, tur-, yor- gibi yardımcı fiiller içinde gizlenmiş olabileceğini belirtmiştir (Räsänen 1957: 138) şeklinde açıkladığını aktarır (Özer 2000: 65).

Kemal Erarslan, bu konuda yorum yapan diğer Türkologların ekin etimolojik gelişimi ile ilgili görüşlerine değinir ve “görüldüğü gibi Eski Türkçe devresinde şekil ve zaman eki durumuna da geçen -r, -ar/-er, -ur/-ür isim-fiil ekinin yapısını zikredilen görüşler açıklamaktan çok uzaktır. Türkçe ile Moğolca'nın akraba diller olmaları sebebiyle aralarında bazı ses ve şekil benzerliklerinin bulunması normaldir. Ancak kesin deliller olmadan birtakım yakıştırmalara kaçmak da doğru olmaz sanıyoruz” der (Erarslan 1980: 42).

Üstüner, söz konusu ekin Eski Türkçede çoğunlukla sıfat olarak ve geniş zaman ifade eden yüklem ismi olarak kullanılan fiilimsiler türettiğini; olumsuz şekli olan -mAz ekiyle ise daha çok

sıfat ve olumsuz yüklem ismi olarak kullanılan sıfat-fiiller yapıldığını ifade eder (Üstüner 2000: 163).

Orhon Türkçesi Grameri'nde Talat Tekin, “yapar, eder” anlamına gelen bu sıfat-fiilin çoğunlukla yüklem görevinde, nadiren de niteleyici görevinde kullandığını söyler (Tekin 2003: 168).

er- ‘erişmek, gelmek’ ve bar- ‘varmak, gitmek’ fiillerine gelerek ‘gelir gider, serbestçe hareket eder” anlamında bir sözcük grubu oluşturur (Tekin 2003: 168).

körür közüm körmez teg bil-ir biligim bilmez teg boltı ‘görür gözüm görmez gibi, bilen aklım bilmez gibi oldu’ (KT K 10)

öñreki er yugurça ıdıp ‘öncü askerleri (karları) yoğururcasına yürütüp’ (T 25-26)

Uygur Türkçesi Gramerinde Erarlan ekin aslında bir sıfat-fiil eki olduğunu bazen kalıplaşarak sıfatlar oluşturduğunu söyler (Eraslan 2012: 118).

tiler (< *tile-* “dilemek”- r) ‘bir böcek adı’

Çaştegin Turgunbayev, Karahanlı Türkçesi dönemi eserleri göz önünde bulundurulduğunda bu ekin hem sıfat-fiil hem de kip eki olarak kullanılmaya devam ettiğinin anlaşıldığını dile getirmektedir (Turgunbayev 2004: 216). Ercilasun ise ekin yalın halde kullanımının Kutadgu Bilig’de çok fazla olduğunu ve bu ekin bazen de meslek adı gibi kullanıldığını söyler (Ercilasun 1984: 167-168).

kalı bu tégüni yéyü bilmese/katılma kodu bér küyer ot yésü ‘eğer bu lokmaları yemeyi bilmezse, karışma; bırak kor yesin’ (KB 5396)

kalı bu tü ni’met kalırka yéme/özünü yığlar erse yorı yığlama ‘eğer türlü nimetler arkada kaldığı için ağlıyorsan bırak; bunlar da ağlamaya değmez’ (KB 1235)

külse kişi atma añar örter kül e / bakkıl aña.r eêgü.lükün agzın küle ‘birisini sana gülererek gelirse onun yüzüne sıcak kül atma. Ona iyilikle ve güler yüzle bak.’ (DLT 77/65)

bilip iter işni ökünmez kişin ‘işini bilerek yapan sonra pişman olmaz’ (AH 114)

Schinkewitz, söz konusu ekin Harezmi döneminde *-ar/ -er, -ur/-ür, -ır/ -ir* şekillerin bulunduğunu, şimdiki ve gelecek zaman için kullanıldığını belirtir (Schinkewitz 1947: 138). Eminoglu eki alan sözcüğün isim olarak da kullanılabilirdiğini ve ekin isminin hal eklerini üzerine aldığı gibi iyelik ekleriyle de kullanımının olduğunu söyler (Hacıeminoğlu 1997: 172).

uç-ar kuş ‘uçan kuş’ (HŞ 1384)

bu dünyā keçerin bilür ‘bu dünyayı geçen bilir’ (KE 131r6)

Kıpçak Türkçesinde Türk dilinin diğer dönemlerindeki anlamının devam ettiği görülür. Güner, ekin daha çok eylemin devamlılığını ve vasfını ortaya koyan bir özelliği yerine getirdiğini ve bu eki eylemlerin sıfat gibi kullanılmalarının yanı sıra ad ve zarf görevinde kullanıldıklarını ifade eder (Güner 2013: 322).

satılur nêrse ‘satılacak şey’ (İM 482b)

yürür tégirmen ‘dönen değirmen’ (GT 142a)

dişler at ‘ısıran at’ (KH 71b)

iflât kılur vaqt ‘bıraktığı zaman’ (İN 52r)

Çağatay Türkçesi metinlerinde de ekin aynı fonksiyonlarda kullanıldığı görülür. Eckmann, söz konusu ekin eylem ismi ve eyleyici isim yaptığını söyler (Eckmann 2003: 150-151).

Mecnûnluğum içre ger körüp div/Méndin kaçarığa éyleben riv ‘Deliliğimden dolayı dev görüp benden kaçması için hile eyleyip’ (Nevayî)

her kaçan bosa Ka’bega yéteri ‘her ne zaman Kâbe’ye yetişecek olsa’ (Babur)

kün çıkar sarıdın ‘güneşin çıktığı taraftan’ (Z 7b/4)

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde sık görülen bir ektir. Aynı özelliklerini devam ettirmiştir. –Ar yanında –Ur biçiminde kullanımları da mevcuttur.

yüregüne kaynar yağlar koyulupdur 'yüreğine kaynayan yağlar koydular' (DK s. 138)"

yatur yirde Big Begili tutun 'yatılacak yerde Big Beyi tutun' (DK s. 219)

güler şüreti 'gülen yüzü' (SN 14b-544/230)

kim gezersin boş yürür hayvân gibi 'ne gezersin boş gezen hayvan gibi' (MF 4005)

Türkiye Türkçesinde de ek geniş zaman sıfat-fiili olarak kullanılmaya devam eder ancak çok sık görülen ekler değildir. Bu ekle aynı görevi üstlenen –An eki daha çok kullanılır (Ergin 2004: 335).

Nehcü'l-Ferâdis'te –ur/-ar-/er biçiminde karşımıza çıkar. –GAn sıfat-fiil eki kadar sık kullanılmamıştır. Metinde geçen tüm örnekler aşağıda verilmiştir:

- Taqı hürmâ yipinge bağlap özi keltürür erdi taqı Peygâmbar 'as'nung mescidke **barur** yollarında kemişür erdi. (17/11)-(s. 13; S. 14)

- Menim re'yim ol turur kim tegme bir qabıladın bir yigit çıqsa taqı kēçe **yatur** yerinde barsalar, yalıng qılıç birle barçasını ursalar. (19/14)-(s. 15; S. 5)

- Qoylar yıraq erdi, ewde **sağar** qoy yoq erdi. (22/14)-(s. 17; S. 10-11)

3. -mAz Sıfat-Fiil Eki ve Tarihî Gelişimi

-mAz sıfat fiil eki, -ma olumsuzluk ekinin geniş zaman ekiyle birleşerek kaynaşması sonucu ortaya çıkan ve işlek olarak kullanılan eklerden biridir. Bu ek, Türkçenin ilk yazılı belgelerinin ait olduğu Köktürkçe döneminden önce ortaya çıkmış olmalıdır. Ekin bugünkü şekil ve göreviyle Köktürk Yazıtları'nda geçmiş olması kelimelerdeki ekleşmenin Türkçenin ilk yazılı belgelerinden çok daha öncesine uzandığını göstermektedir (İlhan 2009: 1550).

Ek, -r, -Ar, -Ir/-Ur sıfat fiil ekinin olumsuz türüdür. Biri olumsuz geniş zaman eki diğeri olumsuz sıfat fiil eki olmak üzere iki görevi vardır. Zaman eki işlevi ile her türlü fiil kök ve gövdesine eklenebilirken sıfat fiil eki olarak kullanıldığında daha seçicidir, her fiil ve gövdesine gelmez.

Köktürkçeden bu yana ek aynı yapı ve aynı işlev ile kullanılagelmiştir. Talat Tekin de Orhon Türkçesi Grameri adlı çalışmasında –{mAz} ekli fiil sıfatının {-X)r} ve {-Ar} ekli fiil sıfatının olumsuz olduğunu ve niteleyici ve yüklem olmak üzere iki işlev üstlendiğini söyler (Tekin 2003: 169).

körmez "görmez" (KT K10), *bilmez erti* 'bilmezdi' (BK D18, BK K6, KT G7, KT K10), *ölçemi yemeçi sen* 'ölmezsın, mahvolmazsın' (ŞU D2), *ıdmazlar* 'göndermezler' (AY 319/14).

Uygur Türkçesi döneminde, olumsuz geniş zaman sıfat-fiil eki olup nadir olarak kalıplaşarak olumsuz isim, çoğunlukla sıfatlar teşkil eder. (Gabain 2007: 53-78)

atkanmazlar 'kelepçelenmezler' (AY 291/15)

iki közü körmez erti 'iki gözü görmezdi' (İKPrens XXIV.6)

ukmaz 'anlamaz' (MS 38-6)

Karahanlı Türkçesinde de geniş zamanın olumsuzunu karşılayan bu ek -mAz yanında -mAs şekliyle de görülür. Mustafa Argunşah ve Gülsen Sağol Yüksekaya tarafından hazırlanan Karahanlıca Harezmi Kıpçakça Dersleri adlı çalışmada bu ekin aynı metinde bile iki biçimiyle de görüldüğü ifade edilmektedir (Argunşah-Sağol 2014: 71).

bilişmez kişi 'tanışmaz kişi' (KB 491)

eşitmez 'duymaz' (KB 4102)

opramas 'yıpranmaz' (DLT III 358-15)

ökünmez kidin 'pişman olmaz sonra' (AH 114) *eltmes-sen* 'göndermezsin' (211r15)

aytmaz er 'söylemez kişi' (ME 32-2)

Ekin Kıpçak Türkçesi dönemindeki görüntüsü de -mAz ve -mAs olarak ikili şekildedir. Ancak Ali Fehmi Karamanlıoğlu Kıpçak Türkçesi Grameri adlı çalışmasında sıfat-fiil ekleri arasında -mAz/-mAs ekini dahil etmemiştir (Karamanlıoğlu 1994: 141).

tutmas él 'tutmayan el' (İM 464b)

toğura bilmes hātun "doğuramayan kadın" (MG 90a)

bilmezler katı 'bilmeyenlerin nezdinde' (İN 34r)

Çağatay Türkçesinde ek yaygın olarak -mAs şekli ile sıfat fiil eki olarak karşımıza çıkar. Diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi -mAz şekli ise nadiren kullanılmakta olup bu belki eski yazı geleneğinin karışık dillilik özelliği olarak metinlere yansımış olabilir. Belki de aynı dönemlerde etkin yazı dili olan Oğuzcanın tesiriyle kullanılmış olabilir. Ek, eklendiği sözcükle birlikte adlaşarak üzerine +llk, +rAk gibi yapım eki ve durum eki de alabilmektedir *yara-masrak* 'daha çirkin, daha yaramaz' gibi (Argunşah 2013: 150-151).

almas kişi 'almaz kişi' (BD 38/5)

sévmeslikiñni 'sevmezliğini' (Ebulgazi Bahadır Han)

Eski Anadolu Türkçesinde geniş zamanın olumsuzu -mAz ile yapılmaktadır (Özkan 2000: 135).

anı görmez (SN 48b-1613/303)

bilür kişi dahı bilmez kişi gözine eyle haķır görünir (Mrzb 57b/14)

yaramaz iş 'yaramayan iş' (MF 1579)

Türkiye Türkçesinde ek -mAz ile karşılanır.

dinmez ađrı

bitmez tükenmez iş

Nehcü'l Ferâdis'te de ek karşımıza -mAz olarak çıkmaktadır. -mAs olarak kullanımına rastlanmamaktadır.

- kerek kim cümlengiz manga yârî bērsengiz **bilmez** işimni bildürsengiz taçı **kerekmez** işler mēdin kelür bolsa. (127/10)-(s. 90; S. 30-31)

- ol **körmez** yer bulmadım erse. (s. 297; 20)

- bu tawuqñi kimerse **körmez** yerde boğuzlap keltürsengiz. (428/10)-(s. 298; S. 16)

4. -mİş Sıfat-Fiil Eki ve Tarihi Gelişimi

-mİş eki, Türkçenin eski dönemlerinden beri tanıklanabilen belirsiz geçmiş zaman ifade eden bir sıfat-fiil ekidir. Turgunbayev, A. N. Kononov'un ekin Eski Türkçe döneminde -mİş/-mİş, -muş/-müş değişken şekillerinin varlığından bahsettiğini; ayrıca ekin gelişimi konusunda ayrıntılı bilgiler sunduğunu; A. N. Kononov'un, -mİş ekinin, Tunguz-Mancurca için ortak olan -*ba, -*bi ekinden geliştiğini ve bunun gerçekçi bir ihtimal olduğunu söylediğini ifade eder (Turgunbayev 2004: 299).

Eski Türkçeden döneminden beri yazılı metinlerle takip ettiğimiz dönemlerin hepsinde söz konusu ek varlığını korur. Talat Tekin, {-mİş} ekini alan geçmiş zaman anlamı taşıyan eylemlerin ad, eylem sıfatı ve yüklem göreviyle kullanıldığını söyler (Tekin 2003: 170).

Tengride bolmış Türk bile qaçan 'gökte yaratılmış Türk Bilge Kağanı' (KT 1)

tinesi oğlu yatıgma tağqa tegmiş 'tinesi oğlunun mesken tuttuğu dağa ulaşmış' (T 47)

Uygur dönemi eserlerinde isim-fiil eki olup etken ve edilgen sıfatlar oluşturur. -mUş şekli nadir olarak görülürken n ağzında -mAs şeklinde kullanımı görülür (Erarslan 2012: 118).

ermiş öd 'geçmiş zaman' (AY 618, 15)

kentü tuğmış, qılınmış mengüğü tengri 'kendi doğmuş, kendi kendini yaratmış tanrı' (Huast. 14)

Karahanlı döneminde ise, söz konusu ek, *-miş* sıfat-fiili, isim, sıfat-fiil ve kip eki göreviyle kullanılmaya devam eder. Sıfat-fiil olarak: negü tir eşit bu ajun *tutmuş er* 'ne diyor, dinle, bu dünyayı *tutmuş olan yiğit*', kerek boldı emdi bu *kılmış* tapuğ 'gerek oldu şimdi bu yaptığın hizmet'; Kip eki olarak: men *unutmuş men* 'ben *unutmuşum*' (Ercilasun 1984: 163-164).

küdezmiş 'gözetmiş' (KB 10)

aytmışka 'söylemiş' (KB 1008)

qurmuş ya 'kurulmuş yay' (DLT)

Harezmi döneminde de söz konusu ek sıfat-fiil, isim ve eki görevinde kullanılmaya devam etmiştir.

Resülning timişi 'peygamberin dediği' (KE 50r8)

qalmış namâz 'kalan namaz' (MM 11b17)

ayılmış sözler 'söylenmiş sözler' (HŞ 3045)

Kıpçak Türkçesinde de geçmiş zaman ifade eden bir ektir. Kemal Eraslan ekin geçici vasıf adlarının yanında kalıcı isimler de oluşturduğunu söyler (Eraslan 1980: 105)

düşmiş dişler 'düşmüş dişler' (KH 74b)

sağılmış süt 'sağılmış süt' (Kİ)

kömülmüş māl 'gömülmüş mal' (İM 244b)

Çağatayca döneminde ise bu ekin, Türk dilinin önceki dönemlerinde belirtilen işlevlerinde bazı değişiklikler olmuştur. Eckmann, Çağataycada *-miş* ekinin, sıfat-fiil olarak metinlerde çok seyrek görüldüğünü, ekin artık sadece bir kip eki olarak kullanıldığını, sıfat-fiil işlevlerini ise *-gan* ekinin üzerine bıraktığını ifade eder. at *bér-miş* bolsa "ad vermiş olsa", vefâ *qıl-miş* yok ermiş "vefa kılmış yok imiş" (Eckman 1988: 107, Argunşah 2013: 151).

Eski Anadolu döneminde anlatılan geçmiş zamanı ifade eden çok sık kullanılan bir ektir (Şahin 2011: 75).

âqil ve dānā ve iş görmüş kişileri hāzzır kıldı 'akıllı, bilgili ve iş görmüş kişilerin yanında hazır etti' (Mrzb. 44b7)

turulmuş şuya el değicek bulanur 'durulmuş suya el değince bulanıklaşır' (Tıb. Neb.45b11) (Gülsevin 2011: 123).

bu gelen bilmiş olun yağıdur didi 'bu gelen düşmandır bilmiş olun dedi' (DK s. 157)

Türkiye Türkçesinde ise geçmiş zaman ifade eden bir sıfat-fiil eki olarak kullanımı devam etmektedir. Yakılmış kitap, okumuş adam, susamış çocuk gibi.

Nehcü'l-Ferâdis'te sıkça görülen bir ek olan *-miş* sıfat-fiili yalın halde kullanıldığı gibi başka eklerle de birlikte kullanılır.

- taqı boyninga hürmâ qapıdın **esilmiş** yipni kemişti. (18/6)-(s. 13; S. 36)

- Baqar-men, Haq te'âlâning çerigi sawuq yel ol kâfırlarını perişân **qılmış** haymalarını yıqmış. (31/17)-(s. 23; S. 32)

- Ol **sökülmüş** qoyğa ağu sürtti. (33/11)-(s. 24; S. 39)

4.1. -mA + mİş

- kimerse men **aymamış** hadîşni benim aymağanımnı bilip (2/8)-(s. 2; S. 8)

- **qılmamış** edgülgüleri qılduq tēp yalğan sözler[ler] (67/14)-(s. 50; S. 11)

4.2. -mİş + lAr

- ol kimerse **qurtulmuşlardın** turur. (177/5)-(s. 122; S. 10-11)

4.3. -mİş + Şahıs Eki

- Men Muhammedke **sormışım** yoq. (14/5)-(s. 10; S. 34)

- Yâ Abâ Leheb, sen munça yıl boldı hêç Muhammeddin yalğan söz **êşitmişing** bar-mu? tēp (16/1)-(s. 12; S. 5)

5. -dUk Sıfat-Fiil Eki ve Tarihi Gelişimi

Söz konusu ekin oluşumu üzerine yapılan bazı açıklamalar şunlardır: Bang, -t 'fiil ismi' + -k/-k 'geçmiş zaman birinci çokluk kişi eki' (Bang 1916: 921) olarak açıklarken; Brockelmann, -duğ/-dük, -tuğ/-tük < -t 'fiilden isim yapma eki' + uğ 'edat' (Brockelmann 1914: 14; 1951: 202; 1954: 261) biçiminde açıklar; Räsänen, Ramstedt ve Kotwicz'in bu ekin Moğolca -dag, Tunguzca -dig 'fiilden isim yapma eki' ile karşılaştırdıklarını belirtmiştir. (Räsänen 1957: 121; Ramstedt, 1952: 152-153-163); Poppe de Räsänen, Ramstedt ve Kotwicz ile aynı görüştedir. Şinasi Tekin, ekin gerçek biçiminin -maduğ olduğunu belirterek, -maduğ< -matı 'zarf-fiil' eki + oğ 'edat' (Tekin 1987: 156-157) biçiminde açıklar (Bayraktar; akt. Ağlanmaz 2006: 81).

Talat Tekin, bu ekin -duğ/-dük biçimlerinde değil -doğ/-dök biçimlerinde değerlendirilmesi gerektiğini belirterek ekin yapısını “*-d 'arkaik fiil ismi eki' + oğ/ök 'edat'” olarak açıklar (Tekin 2004: 534).

Eski Türkçede bu ek, sıfat, isim ve seyrek de olsa yüklem ismi oluşturur.

Sıfat olarak: *önre kisre işidmedük at kün* 'önce ve sonra işitilmemiş ad' (Maitr. 27).

İşi yapan sık sık iyelik ekleriyle ifade edilir: *han inçe ayduқта ötrü* 'Han böyle söyledikten sonra' (TTII A52)

Yüklem olarak kullanılışı: *karluğ işiñe kelmedük* 'Karluklar boylarına gelmediler' (R Sı) (Gabain 2007: 82-83)

Uygur Türkçesinde ek geldiği fiille kalıplaşarak kalıcı isimler oluşturur. *konduğ* (< *kon-*'konmak, yerleşmek' - *duk*), *umduğ* (< *um-* 'ummak'-*duk*) ümit (Erarslan 2012: 117).

Karahanlı Türkçesi metinlerinde -yUk olarak da görüldüğünü söyleyen Hacıemioğlu sözleyük < *sözleyük* 'söylenmiş' (KB 3711) örneğini vermiştir (Hacıeminoğlu 2008: 164). Söz konusu ekin -tlk biçimi Türkçe İlk Kur'an Tercümesi'nin Rylands Nüshasında geçmektedir (Argunşah-Sağol 2013: 81).

Ercilasun, Kâşgarlı Mahmud'un Oğuzların, Suvarlarla Kıpçaklardan bir kısmının -dUğ ile geçmiş zaman yaptıklarını ve bu çekimde teklik ile çokluğu ayırt etmediklerini söylediğini ve *men ya kurduğ* 'ben yay kurdum', *ol anı urduğ* 'o onu dövdü' gibi örnekler verdiğini söyler (Ercilasun 1984: 162).

ay ol bu kitâbka kabûl bolduğı/bu türkler tilinde 'aceb kördüki 'ey bu kitabı makbul bulan ve bu Türkçe esere hayretle bakan' (KB 33)

bilmiş yek bilmédük kişide yeğ 'Bildik şeytan bilmedik kişiden yeğdir' (DLT II-231)

rüzî kıılır añar kim neme kanmaduğ umınç kanmaduğ yerdin 'Ve ona ummadığı yerden bir rızık verir.' (TİEM 41v/3)

tawar birle erse uluğsınduğun/uluğluk taparu elig sunduğung 'büyüklük taslaman ve büyüklüğe el uzatman maldan dolayı ise' (AH 285-286)

Harezmi Türkçesinde geçmiş zaman sıfat-fiili olarak karşımıza çıkar.

kılduğum işlerniñ tevîli 'yaptığım işlerin te'vili' (KE 131r2)

mâl tirdükindin 'mal topladığından' (HŞ 44)

haberlig birdükindin 'haber verdiğiinden' (HŞ 44)

Kıpçak Türkçesinde geçmiş zaman sıfat-fiil ekin olan bu biçimbirim zamanla görülen geçmiş zaman 1. Çokluk şahış ekiyle karışmıştır. Kıpçak metinlerinde sıfat-fiil görevinde kullanılmasına az rastlanır (Karamanlıoğlu 1994: 142).

kün doğmaduğ-idi (EH 138)

mu'aşab dedüğümüz 'mu'asab dediğimiz' (KH 15/2)

bırakduğı 'bıraktığı' (İM 361a)

aldığım 'aldığım' (TZ 44a)

Çağatay Türkçesinde, Oğuz Türkçesinin etkinden dolayı seyrek kullanılan bir ektir. Örneklerinde ekin isim çekim ekleriyle birlikte kullanılarak adlaşma meydana getirdiği görülür: *kézdügidür* 'gezdügidir', *öz kızı érdügin bilmedi* 'öz kızı olduğunu bilmedi' (Argunşah 2013: 149).

Eski Anadolu Türçesi metinlerinde çok sık kullanılan ektir ve kendisinden sonra bir iyelik eki ile kullanılır (Gülsevin 2011: 123).

başından hep geçdügin 'başından geçenlerin hepsi' (SN 65a-2051/333)

könül virüp sevdiğüm 'gönül verip sevdiğim' (DK s. 86)

her birümüz gördüğü düşi disün 'her birimiz gördüğümüz rüyaları anlatalım' (Aşık P. Hik. 22)

Türkiye Türkçesinde yaygın olarak -dik/-dik/-duk/-dük; -tik/-tik/-tuk/-tük olmak üzere ekin sekiz biçimi vardır. *Doğduğı yer, konuştuğumuz dil, içtiği çay, unuttuğum şehir...*

Nehcü'l Ferâdis'te ek karşımıza -dük olarak çıkar. Eckmann ekin NF'de seyrek KE'de sık sık kullanıldığını ifade eder (Eckmann 2003: 24). Metinde ekin iki örneğini tanıklanmıştır.

- Mecmû'ı **keltürmedük** kitâb muṭavvel bolmasun tēp. (36/2)-(s. 26; S. 29)

- sanga nē ma'lūm boldı uçtmaḥlıg **erdüki?** (239/7)-(s. 165; S. 14)

6. -gU Sıfat-Fiil Eki ve Tarihi Gelişimi

Eski Türkçenin ilk dönemlerinde -gu, -gü şeklinde nadiren de -ku, -kü görülmeye başlayan ek, Uygur döneminden sonra yaygınlaşır. Mecburiyet ve gaye ifade eder, cümle içerisinde sıfat, isim ve yüklem ismi olarak kullanılır (Gabain 2007: 83). Gabain söz konusu ek için, "Eğer bu sıfat-fiil, vasıflık olarak bir ismin önüne gelirse, bu şekil ilgili olduğu isim vasıtasıyla bir şeyler yapılabildiğini veya yapılmak zorunda olduğu, yahut bir şeyler yapmak adetinde olduğunu; ilgili ismin delalet ettiği şeyin yapılabileceğini veya yapılmasının adet hâline getirildiğini ifade eder: *kılmaku kılınç* 'yapılmayacak iş, yapılmaması gereken iş'; *kutkarku tınlıglar* 'kurtarılabılır canlılar'; *küzatgu ermez* 'gözetilecek değildir'; Bu ek, +luk'la genişletmek suretiyle sıfat yapar: "ilgili kelimenin delalet ettiği şey yapılabilir": **bısrunguluk iş 'alışılacak iş'; tuyguluk bilgülük yol 'duyulacak bilinecek yol'**; -gusuz, -güsüz; -guluk'un olumsuzudur: *sewgüsüz*'sevilmeyen, *istenmeyen*' bilgilerini de verir (Gabain 2007: 56).

küzetgü ermez 'gözetilecek değildir'

korğgu teg körk 'korkunç resim' (TTX 466)

kamağka ayağuluk bolğaylar 'herkes tarafından hürmet edilen (insan) olmalıdır'

Mansuroğlu -GU ekini fiilden isim yapma eki olarak görür ve ekinin ET'deki işlevlerini altı grup içinde ele alır:

1. -mAk mastar eki işlevinde: **yügürgü yarağı kalmadı 'koşmak mecali kalmadı'**;
2. Soyut ve somut isimleri yapar: **ülgüsüz, öküş tamular 'sayıssız, pek çok cehennemler'**; **aşñız, içğünüz, ediñiz, tavarñız, egsüki yok** 'yemeğiniz, içmeñiz, malınız ve mülkünüzün eksigi yok';
3. Üzerine isimden isim yapma ekini alarak işi gören isimleri yapar: **ayguçısı 'müşavir', bark etgüçi 'bark yapıcısı'**. Ek, üzerine isimden isim yapma -luk eklerini alıp genişleyebilir: **biz yokadgulug, emgengülüg bolmalım** 'biz yok olucu ve ıstırap çekici olmayalım';

4. Gereklilik kip eki olarak işlevi: *sezik kônül turgurmagulug ol* 'şüpheli düşünce beslememeli';

5. Gereklilik ifadesini taşıyan gelecek zaman sıfat-fiil işlevi: *tapıngu, yüküngü erdini* 'tapılacak, secde edilecek mücevher';

6. İstek ifade eden gelecek zaman sıfat-fiil işlevinde: *bargusı keldi evre* 'eve gidesi geldi'. (Mansuroğlu 1953: 342).

Karahanlı Türkçesi metinlerinde -GU genellikle sıfat fiil olarak kullanılmış ve sıfat tamlamaları içinde sıfat olarak görev almış bir ektir (Hacıeminoğlu 2008: 168-169). Ercilasun, Kutadgu Bilig Grameri -Fiil-'de söz konusu ekin gelecek zaman kip eki (*özün köçgü* 'kendin **göç edeceksin**'174), gereklilik kip eki (*akıtgu* 'akıtmalı'), sıfat-fiil eki (*irip kitgü yirde bolurmu bekiñ* 'varıp *gidecek* yerde olur mu beyin') ve zarf-fiil eki (*ajun itgüke açtı uştmaş yolu* 'dünyayı *düzenlemek için* açtı cenneti') olarak kullanıldığını ifade eder (Ercilasun 1984: 128-148-173-186).

nelük tirding erdi bu kalgu nenging/ negüke ülemeding artgu nenging 'geride kalması yazılı olan malı niçin topladın; ihtiyacımdan artan malı niçin başkalarına dağıtmadın?' (KB 1205)

Fiil-ismi ve kip çekimi olarak kullanımı:

erej adnağu kılğa sakış sanga/ülüg tegmesü ay uruğluğ qarı 'huzuru başkası sürüp derdi sana kısmet olmasın, ey asil ihtiyar' (KB-5295)

Harezmi Dönemi eserlerinde de görülen bir ektir. Caştegin Turgunbayev, Schinkewitz'in verdiği örneklerden yola çıkarak ekin şu işlevlerini tespit etmiştir:

1. "Mastar ekiyle için edatının birlikte karşılıdığı işlevde kullanıldığı görülür: *yer yüzinde aşlık tarıgu yer kalmadı* 'yeryüzünde buğday **ekmek için** hiçbir yer kalmadı';

2. -GU tek başına ya da teg edatıyla birlikte -AcAk gelecek zaman sıfat-fiil işlevinde: *bu turgu yer emes* 'Bu **ikamet edecek** yer değildir'; *bizde üşür kolgu teg mal yok* 'bizde öşür **isteyecek kadar** mal yok'. Ayrıca -luk isimden isim yapma ekini almış örneklerine rastlanır: *yegülük nerse cem kıldılar* '**yenebilecek** şeyler topladılar';

3. Üzerine iyelik eklerini alan -gU eki, kel- fiiliyle birlikte -AsI gelecek zaman sıfat-fiil işlevinde kullanılabilir: *kaçan et yegüleri kelse* 'et **yemeğe istekleri** olsa (et yiyesi gelse)';

4. kerek kelimesiyle birlikte gereklilik kip eki işlevinde: *bela kelmişde özini belaga karşı tutgu kerek* 'bela gelince kendini belaya karşı **tutmalıyım**' (Turgunbayev 2004: 285).

Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılmaya devam eden ekin, eklendiği fiile gelecek zaman anlamı katmasının yanında eklendiği fiile bir zorunluluk ifadesi kattığı da görülür (Güner 2013: 329). Karamanlıoğlu ise Kıpçak Türkçesi Grameri adlı çalışmasında fiilimsi ekleri arasında -gu/-gü'ye yer vermez. Fiilden isim yapım eki olan -gI/-gU başlığı altında da sadece bu işlevde örnekler yer verir, sıfat fiil olarak kullanıldığı örnekler de göstermez (Karamanlıoğlu 1994: 38).

olturğu yerler 'oturulacak yerler' (İM 418b)

içgü suw 'içilecek su' (KE 64a)

Çağatay Türkçesinde de varlığını sürdüren ek çoğunlukla -GU *değ* "-ecek gibi" yapısıyla kullanılır. Ek sıfat yaptığı gibi, isim, gelecek zaman, kesinlik ve gereklilik de yapar (Argunşah 2013: 149). Eckmann da söz konusu ekin işlevlerini şu örneklerle göstermiştir:

1. -AsI Gelecek zaman işlevinde: *yıglagum kelür* '**ağlayasım** geliyor';

2. -AcAk gelecek zaman sıfat-fiil işlevinde: *ne yerge bargusın bilmes* '*nereye gideceğini bilmez*'. Sık sık *dek* son çekim edatıyla birlikte kullanılır: *hayli sevgüdek ahlak u ef'ali hem yok edi* 'çok **sevilecek** ahlak ve tavırları da yok idi' *könül tilegdek* 'gönlün **dilediği kadar**', ayrıca +l⁹k isimden isim yapma ekiyle genişleyebilir: *kılguluk iş* '**yapılacak iş**', Olumsuzluk ifadesi +slz ekinin yardımıyla oluşur: *tükengüsiz meşakkat* '**tükenmez zorluk**'. (Eckmann 2005: 100-101).

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde bulunmaz.

Türkiye Türkçesinde ise fiilden isim yapım eki olarak karşımıza çıkar. Korkmaz, bu ekin işlevlerini şu şekilde sınıflandırır:

1. Araç-gereç adları türetir: atkı, sürgü, üzengi vb.
2. Somut adlar türetir: dolgu, çatki, vergi vb.
3. Soyut adlar türetir: görgü, ilgi, tutku vb. (Korkmaz 2009: 81).

Nehcü'l-Ferâdis'te -ğu/-gü biçiminde karşımıza çıkar. -GAn sıfat-fiil eki kadar sık kullanılmamıştır. Metinde ekin olumsuzluk ekiyle birlikte tek bir yerde kullanımı örnek teşkil etmesi bakımından önemlidir. Metinde geçen tüm örnekler aşağıda verilmiştir:

- Üçünç bâbı Haq te'âlâ hazratına **yawunğu** edğü 'ameller beyânı içinde turur. (2/15)-(s. 2; S. 21)

- Törtünç bâbı Haq te'âlâning hazratıdın **yıratğu** yawuz 'ameller beyânı içinde turur. (2/15)-(s. 2; S. 22)

- şikâyat **qılğu** yerimiz sen turur-sen. (72/13)-(s. 53; S. 34-35)

6.1. -mA- + -gU

- ya'nî **êşitmegü** söz birle sefîhlik birle söker erdi. (199/6)-(s. 137; S. 14)

7. -gUçl Sıfat-fiil Eki ve Tarihi Gelişimi

Fiilden isim yapma eklerinden biri olan -gUçl eki, birleşik bir ek görüntüsüne sahiptir. Yine fiilden isim yapma eki olan -gU ile isimden isim yapma eki olan +çl'nin birleşimi olan bu yapım ekinin ilk örnekleri en eski yazılı metinlerimizden *Orhon Yazıtları*'nda görülmektedir.

Talat Tekin *Orhon Türkçesi Grameri*'nde ekle ilgili şu görüşlere yer vermiştir:

"{-gU} ekli eylem adından {+çl} eki ile türetilmiş bu eylem adı, eyleyici adı olarak görev yapar, örneğin *ay-guçı* 'hakan adına buyruk veren, hakanın sözcüsü ya da başdanışmanı'

kagani alp ärmış ay-guçı+si bilgä ärmış 'Hakanları yiğitmiş, onun sözcüsü ve başdanışmanı da akıllı imiş' (T 29)

bitig taş it-güçi 'yazıt yapımcısı' (KT K 13)" (Tekin 2003: 166).

V. Gabain de *Eski Türkçenin Grameri*'nde bu eke yer vererek ekin nadiren -kuçi, -küçi şeklinde tonsuzlaştığını belirtmiş, söz konusu ekin işi yapanı bildirdiğini belirtip -taçı ile eş anlamlı olduğuna da vurgu yapmış *ölürgüçi* 'cani, katil', *kolguçi* 'dilenci', *kınaguçi* 'eziyet eden, eziyet edici' örneklerini sıralamıştır (Gabain 2000: 52-53).

Eraslan bu ekin fail ismi, soyut isimler, âlet isimleri ve çoğu zaman da sıfat teşkil eden fiilden isim yapma eki ve isim-fiil işleviyle de kullanılan -GU eki ve isimden isim teşkil eden +çl ekiyle genişlemiş olduğunu, -gUçl şeklinin Eski Uygurcada daha yaygın kullanıldığını söylemiştir: *ölürgüçi* (< *ölür-gü+çi*) 'öldürücü, katil' (Eraslan 2012: 118).

Mecdut Mansuroğlu, Karahanlı Türkçesi döneminde bu ekin çok yaygın ve çeşitli fonksiyonlarda kullanılan -GU mastar eki ve +çl ekinin birleşimi olduğunu ve fail ismi yaptığını söyleyerek, *atguçi* 'atıcı', *baguçi* 'bağlayıcı', *bilmäğüçi* 'cahil', *külgüçi* 'gülücü, gülen', *ögüngüçi* 'övünücü' örneklerini vermiştir (Mansuroğlu 1998: 148).

Söz konusu ek Harezmi Türkçesi döneminde de aynı fonksiyonda görülmektedir: *dâd birgüçi* 'adalet verici, kadı, hakim', *küç kılguçi* 'güç kılıcı', *bitigüçi* 'yazıcı' (Eckmann 1998: 194).

Kıpçak Türkçesi döneminde ise ekte bazı fonolojik olaylar göze çarpmakta ve ekin -ıçı / -içi; -uçı / -üçi şeklini aldığı görülmektedir. Karamanlıoğlu, -çl / -çl "edatı" gibi tasavvur edilen bu ekin hemen her fiile eklenebileceğini söyledikten sonra -ıçı / -içi şeklinin -(i)gçl / -(i)gçl'den; -uçı / -üçi şeklinin de -guçi / -güçi'den geldiğini tahmin etmekte; yalnız *Codex Cumanicus*'ta ekin nadiren *öç*

alguç örneğindeki gibi *-guç* şeklinde muhafaza edildiğini ifade etmekte ve şu örnekleri sıralamaktadır: *emzürçi* 'süt nine', *okuç* 'okuyucu, okuyan', *kelüç* (Kâşg. *kelgüç*) 'gelici', *kütüç* 'çoban' (Karamanlıoğlu 1994: 39).

Çağatay Türkçesi döneminde ise bu birleşik ekin ilk morfemi olan isim-fiil eki sert konsonantların tesiriyle *-qu / -kü* şeklinde görülmektedir: *sıq-qu* (<*sıg-gu*), *uruş-qu*, *tök-kü*, *et-kü* (Eckmann 1996: 148). Bu isim-fiil eki *-çı / -çi* ekiyle genişleyip eyleyici ismi yapmıştır: *alıp satquç* 'tüccar', *degüç* 'hikaye anlatan', *bar etküç* 'var edici, yaradan' (Eckmann 1996: 148).

Argunşah da Çağatay Türkçesi döneminde *-gUçl* ekinin (< *-GU+çl*) yapısından oluştuğunu belirtmekte ve fiillerin yapanını gösteren isimler türettiğini söyleyecek şu örnekleri sıralamaktadır: *al-gıç* ~ *al-guç* 'alıcı; avcı kuş', *asra-guç* 'saklayıcı, koruyucu', *bit-küç* (< *biti+küç*) 'yazıcı', *oyna-guç* 'oyuncu' (Argunşah 2013: 150).

Rabguzi'nin *Kıyasü'l-Enbiya'sı* üzerine sentaks çalışması yapan Jakob Schinkewitz, çalışmasının "-gucı'lı ve -güci'li partisip" başlığı altında ekin söz dizimindeki rolünü değerlendirmiş, ekin partisip olarak şimdiki zaman ve gelecek zaman fonksiyonunda olduğunu söyleyip cümlede ise özne, yüklem, attribut ve düz tümleç olarak akkusatif indefinitus halinde görüldüğünü örneklerle ifade etmiştir (Schinkewitz 1947: 55).

Eski Oğuz Türkçesi dönemine gelindiğinde ekin başındaki ünsüzün düştüğü görülmekte ve ek *-(y)lcl* şeklini almaktadır. Gürer Gülsevin'in bu ekle ilgili düşünceleri şöyledir: "Bazı çalışmalarda bu ek sıfat-fiil olarak gösterilmiştir. Ancak, aslında fiillerin isimleştirilmiş şekilleri olan sıfat-fiiller ile diğer fiilden isim yapan eklerin temel farkı, 'zaman' kavramı taşımalarıdır. Oysa, *-(y)lcl* eki, temelde bir 'zaman' anlamı vermez. Bir fiili çok ve devamlı yapan kişi ve nesnelere bildiren isim ve sıfatlar yapar. Ayrıca, sıfat-fiillerin olumsuzu *-mA-* ile yapılmasına rağmen, *-(y)lcl* ekinin olumsuzu *değil* ile yapılır." Gülsevin geçişsizlerde *gülici*, *korkucı*, *kakıyıcı* gibi örnekleri, geçişlilerde de *bilici*, *bisleyici*, *öldürücü*, *yedürücü* gibi örnekleri vermiştir (Gülsevin 2011: 137).

Türkiye Türkçesi döneminde ise söz konusu fiilden isim yapma eki, *-ıcı*, *-ici*, *-ucu*, *-ücü* şeklindedir. Muharrem Ergin, bu ekle ilgili olarak ekin fonksiyonunda çokluk, aşırılık, devamlılık vardır demektedir ve ekin tarihî gelişimiyle ilgili şöyle bir açıklama yapmaktadır: "Bu ek Eski Türkçede *-ı-gçı*, *-i-gçı* ve *-guç*, *-güç* şekillerindeydi. Bu şekillerin ise fiilden isim yapma ekleri *-g* ve *-gu*, *-gü* ile isimden isim yapma eki *-çı*, *-çi*'den meydana geldikleri anlaşılmaktadır. Batı Türkçesinde eklerin sonundaki ve başındaki *g* düşmüş; böylece ek Eski Anadolu Türkçesine *-uç*, *-üç* şeklinde geçmiş, sonradan *ç*'nin sedahlılaşması ve yuvarlak vokalin düzleşmesi ile *-ıcı*, *-ici* şeklini almış; son zamanlarda vokal uyumuna bağlanarak bugünkü çok şekilli hâle gelmiştir" (Ergin 1998: 191).

Zeynep Korkmaz, M. Ergin'in bir yandan *-(ı)g+çı* bir yandan da *-gu+çı* olmak üzere eki iki kökenli kaydetmesine itiraz etmekte, Eraslan'ın *Eski Türkçede İsim Fiiler* başlıklı çalışmasına atıfta bulunarak bu ekin *-gUçl* kökenli olduğunu açıkça ortaya koymaktadır (Korkmaz 2009: 83; Eraslan 1980: 91).

Zeynep Korkmaz ekin işlevlerini şu şekilde sıralamıştır: a) Fiilin gösterdiği işi 'meslek, uğraş' veya 'sürekli olarak' yapanı gösteren adlar türetir: *araştırmacı*, *bakıcı*, *binici*, *öğrenci*. b) Fiilden, "o işi yapan, yapma etkisi gösteren" anlamında sıfatlar türetir: *atıcı*, *bağışlayıcı*, *kırıcı*, *zorlayıcı*. c) Fiilin gösterdiği işi bir özellik olarak taşıyan sıfatlar türetir: *aldatıcı*, *besleyici*, *boğucu*, *öldürücü*. d) Fiilin gösterdiği işi yapan veya yapma özelliği taşıyan araç-gereç adları türetir: *alıcı*, *çekici*, *dondurucu*, *ısıtıcı*. Ayrıca bu *-(y)lcl* eki, birçok Arapça sıfatın Türkçeleştirilmesinde kullanıldığı gibi bazı Batı kökenli kelimelere karşılık bulunmasında da yardımcı olmuştur (Korkmaz 2009: 83-84).

Netice itibarıyla, Eski Türkçe döneminin fiilden isim yapan ve yaygın bir kullanım alanı olan *-gUçl* eki, iki ayrı ekin (< -GU+çl) birleşmesinden oluşmuş ve yukarıda bahsettiğimiz çeşitli görevlerde Türkçenin tarihi dönemlerinde kullanılmıştır.

Nehcü'l-Ferâdis'te *-guç* çok sık görülen bir biçimbirim değildir. Eserde sözkonusu ekin çokluk eki *-lAr* ve yönelme eki *-ke/-qa* ile birlikte kullanımları da görülür.

- Ol yüzük **qılğuç** ustâd taqı andağoq qıldı. (77/16)-(s. 57; S. 28)
- ol qapuğ **saqlağuç** ferışteler qâziqa men' qıldılar erse (252/6)-(s. 174; S. 13)
- ol qapuğ **saqlağuç** ferışteler aydı: (252/7)-(s. 174; S. 15)
- Ol 'alif **satğuç** anı bilmedi taqı aldı. (299/17)-(s. 207; S. 27)

7.1. -gUçl + -lAr

- İmân ni'metinge şükür **qılğuçularqa** (93/6)-(s. 68; S. 23)
- Emr-i ma'rûf taqı nehy-i münker **qılğuçlar** osal qılıp fâsiqlar birle (303/11)-(s. 210; S. 9-10)

7.2. -gUçl + Yönelme Eki

- Peygâmbar 'as **bitigüçike** buyurdı kim: (78/12)-(s. 58; S. 12)
- Tonumnu **yuğuçqa** béríp turur-men. (222/11)-(s. 153; S. 7)

8. -gUnçl Sıfat-fiil Eki ve Tarihi Gelişimi

Eski Türkçe metinlerinde zarf fiil “-ınca, -dağı müddetçe, -incaya kadar” manasına gelen cümle belirleyicisi olarak vazife gören bir ektir, isme gelen diğer şekil unsurlarıyla genişletilebilir ve +1 + 3. tekil şahıs iyelik olduğu için (-ğ+ın+ça) dudak uyumuna girmez.

küçi yüt-ginçä (TTV A73) ‘gücü yettiği müddetçe’

işlärkä manma-ğınça (TTI 80) ‘işlere inanılmadığı müddetçe’

tur-gınça+ra (TTX 343) ‘hemen, derhal’ (Gabain 2007: 87).

Karahanlı Türkçesi metinlerinde *-gınça/-gince* zarf-fiil olarak karşımıza çıkan bu ek Türkiye Türkçesindeki *-ınca/-ince* ekini karşılar. Anlam bakımından aynı olan ek, cümle içinde zarf yapar. Olumlu veya olumsuz fiiller üzerine gelebilmektedir (Hacıeminoğlu: 2008: 174).

bolma-gınça ‘olmayınca’ (KB-120)

körün-ginçe ‘görününce’ (KB-2563)

Harezmi Türkçesi metinlerinde zarf-fiil olarak kullanıldığı gibi az da olsa sıfat-fiil olarak kullanıldığı örnekler de tanıklanır.

kaçgunçı kul ‘kaçan kul’ (KE73r4)

Kıpçak Türkçesi metinlerinde zarf-fiil olarak kullanılan ek “-ınca/-incaya kadar anlamı verir (Karamanoğlu 1994: 146).

bar-gınça ‘varınca’ (KK-42)

seni koymayım aqçam ber-ginçe (TZ-60a 9)

Çağatay Türkçesi metinlerinde *-GInçA, -GUñçA, -KunçA* olarak karşımıza çıkan bu ek fiilden isim yapma ekiyle eşitlik durum ekinden oluşan bir zarf-fiil ekidir.

kılma-ğınça ‘kılmayınca’ (Nevayî)

küçüm yét-künçe ‘gücüm yettiği kadar’ (Ebulgazi Bahadır Han) (Argunşah 2013: 155).

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde de zarf-fiil yapma göreviyle kullanılmıştır.

giceler şubh olunca ‘geceler sabah olunca’ (EMŞer.5)

yatacağsın çün ki çalınınca şür ‘sur çalınınca yatacağsın’ (MF 4168) (Gülsevin 2011: 126).

Türkiye Türkçesinde söz konusu ek *-ınca/-ince* şeklinde zarf-fiil yapma göreviyle kullanılır.

Nehcü'l-Ferâdis'te -gunçî sıfat-fiil görevinde çok sık görülmez. Eserde sözkonusu ekin dört örneği vardır ve yalın halde kullanılmıştır. - Bu bizim **qaçgunçî** qulumuz tēp ol qārvān ḥalqıning biringe sattılar. (52/3)-(s. 38; S. 10)

- Bu bizim **qaçgunçî** qulumuz turur. (357/15)-(s. 248; S. 23)
- Bu **qaçgunçî** qulnı manga satıng, tēdi. (358/2)-(s. 248; S. 29)
- **Qaçgunçî tēgenleri** rāst ermiş. (358/15)-(s. 249; S. 13-14)

SONUÇ

Çalışmamızın esasını oluşturan Nehcü'l-Ferâdis adlı eserde “-GAN; -mİş; -Ar/-Ur; -mez; -dük; -gU; -gUçI/-gUçU; -gUñçI” ekleri olmak üzere sekiz farklı sıfat-fiil eki tespit edildi.

Nehcü'l-Ferâdis'te en sık karşılaşılan sıfat-fiil eki -GAN olurken en az karşılaşılan ek ise -dük oldu. -dük'ün görüldüğü sadece 2 örnek tespit edildi.

“*Ümmetim üze taqı hem yazıcı sen.* (137/13)-(s. 97; S. 4)” eserde tek örneği olan “-gUçI” ekinin başındaki “-g-” ünsüzünün düşerek kullanılması, Eski Türkçe'de başında “-g-” ünsüzü bulunan eklerin Batı Türkçesi'ne geçerken baştaki ünsüzlerin düşmesi kuralını hatırlatması bakımından önemlidir.

Eserde en çok kullanılan -GAN eki tarihî dönemlerde de aynı görevle kullanılmış; Türkiye Türkçesinde -An olarak kullanılmaya devam etmektedir.

-Ar sıfat-fiil eki tüm dönemlerde kullanılmış ve Türkiye Türkçesinde de kullanılmaya devam etmektedir.

-mAz sıfat-fiil eki tarihî dönemlerde -mAs olarak da görülmüş; Türkiye Türkçesinde ise -mAz olarak kullanılmaya devam etmektedir.

-mİş sıfat-fiil eki Çağatay Türkçesi metinleri dışında çok sık kullanılan bir ektir. Bu dönemde söz konusu ek görevini -GAN ekine vermiştir. Türkiye Türkçesinde ise şekil ve görev değişikliğine uğramadan kullanılmaya devam etmektedir.

-dUk tarihî dönemlerde görülen bu ek Çağatay Türkçesi metinlerinde çok az görülür.

-gU sıfat-fiil eki Eski Türkçeden Çağatay Türkçesi metinlerine kadar görülürken Eski Anadolu metinlerinde tanıklanamış, Türkiye Türkçesinde de kullanılmamaktadır.

-gUçI sıfat-fiili de Eski Türkçe metinlerinden beri görülürken Türkiye Türkçesinde -IçI, -UçU şeklinde fiilden isim yapım eki olarak kullanılmaktadır.

-gUñçI sıfat-fiil eki Türk Dilinin tarihî dönemlerinde zarf-fiil eki olarak kullanılırken Harezmi Türkçesinde nadir de olsa sıfat-fiil göreviyle kullanılması bakımından önemlidir. Türkiye Türkçesinde de zarf-fiil olarak “-Inca” kullanılmaya devam etmektedir.

Çalışmamızın, tarihî Türk lehçelerinin karşılaştırmalı dil bilgisi çalışmalarına katkı sağlayacağını ümit ediyoruz.

KISALTMALAR

AB	Algış Bitigi
AH	Atabetü'l-Hakayık
AY	Altun Yaruk
BD	Babür Divâni
BK	Bilge Kağan Yazıtı
DK	Dede Korkut
DLT	Dîvânu Lugâti't Türk
EMŞer.	Evsafı Mesacidi's-Şerife
GN	Gârib-Nâme
HŞ	Husrev ü Şirin

Huast.	Huastuanıft
İM	İrşadü'l-Mülûk Ve's-Selâtin
İML	İbn-i Mühennâ Lugati
İN	İlmi'n-Nüşşâb
KB	Kutadgu Bilig
KE	Çışâşü'l-Enbiyâ
KG	Kitâb-ı Gunyâ
Kİ	Kitâbü'lİdrâk Li Lisâni'l-Etrâk
KH	Kitâbü'l-Hayl
KK	El-Kavânînü'l-Küllîye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye
KT	Kültigin Yazıtı
ME	Mukaddimetü'l-Edeb
MF	Miftâhu'l-Ferec
MG	Münyetü'l-Guzât
MM	Mu'înü'-Mürîd
Mrzb.	Marzubân-nâme
MS	Maitrisimit
İKPrems	İyi Kötü Prems Öyküsü
NF	Nehcü'l-Ferâdis
SN	Süheyl ü Nev-Bahâr
ŞT	Şecere-i Terâkime
T	Tonyukuk Yazıtı
Tıb.Neb.	Tıbb-ı Nebevîi
TZ	Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l Lügati't-Türkiyye

KAYNAKÇA

- AĞLANMAZ, Serap. *Türk Lehçelerinde Fiilimsiler ve Fiilimsi Yapılar*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Manisa. 2006.
- AKAR, Ali. “-GAn Sıfat-Fiil Eki”. TÜBAR. XIV. Güz. 2003.
- ARGUNŞAH, Mustafa. *Çağatay Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2003.
- ARGUNŞAH, Mustafa - SAĞOL YÜKSEKKAYA, Gülten. *Karahanlıca Harezmece Kıpçakça Dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2013.
- ATA, Aysu. *Harezme Altın Ordu Türkçesi*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 36. 2002.
- AYDIN, Hülya. *13. Yüzyıl Anadolu Türkçesinde Sıfat Fiil Ekleri*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya. 2002.
- BANGUOĞLU, Tahsin. *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yay. 2007.
- BAYRAKTAR, Nesrin. *Orta Türkçede Fiilimsiler*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara. 2000.
- BİRAY, Himmet. *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim*. Ankara: TDK Yay. 1999.
- CLAUSON, Sir Gerard. “Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler”. (Çev. Uluhan Özalan), Dil Araştırmaları Dergisi, c. 1. Sayı: 1, Güz, 185-196 ss. 2007.
- ECKMANN, Janos. “Çağataycada Yardımcı Cümleler”. *TDAY-Belleten-1959* (2.baskı). s.27-58, Ankara: TDK Yayınları. 1988.
- ECKMANN, Janos. “Çağataycada İsim-Fiiller”, *Harezme, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar* (Haz. Osman Fikri Sertkaya). Ankara: TDK Yay., 1996.
- ECKMANN, Janos. “Harezme Türkçesi”, *Tarihî Türk Şiveleri*. (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: TKAE Yay., 1998.

- ECKMANN, Janos. *Çağatayca El Kitabı*. (Çev. Günay Karaağaç). Ankara: Akçağ Yay., 2005.
- ECKMANN, Janos. *Nehcü'l-Ferâdis Uştmağların Açık Yolu – Cennetlerin Açık Yolu*. (Yayımlayanlar: Semih Tezcan – Hamza Zülfikar). Ankara: TDK Yay.: 518, 2014.
- ERASLAN, Kemal. *Eski Türkçede İsim Fiiller*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası. 1980.
- ERASLAN, Kemal. *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yay., 2012.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican. *Kutadgu Bilig Grameri -Fiil-*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yay., 1984.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican [Editör]. *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yay., 2012.
- ERDAL, Marcel. *A Grammar of Old Turkic*. Leiden Boston: Brill, 1991.
- ERGİN, Muharrem. *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yay., 1998.
- GABAİN, A. von. *Eski Türkçenin Grameri*. (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: TDK Yay., 2007.
- GÜLSEVİN, Gürer. *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: TDK Yay., 2011.
- GÜNER, Galip. *Kıpçak Türkçesi Grameri*. İstanbul: Kesit Yay., 2013.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin. *Harezmi Türkçesi ve Grameri*. Ankara: İstanbul Üni. Edebiyat Fakültesi Yay.: 3405, 1997. Ankara.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin. *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*. Ankara: TDK Yay.: 573, 2000.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin. *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yay., 2008.
- HAMILTON, James Russell. *İyi ve Kötü Prens Öyküsü* (Çev. Vedat KÖKEN). Ankara: TDK Yay., 2011.
- İLHAN, Nadir. "Türkçede Ek+Kök/Kök+Ek Kalıplaşmasıyla Ortaya Çıkan Ekler". *Turkish Studies*. S 4/8, s. 1550, 2009.
- KARAAĞAÇ, Günay. *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yay., 2012.
- KARAHAN, Akartürk. *Divānu Luğati't Türk'e Göre XI. Yüzyıl Türk Lehçe Bilgisi*. Ankara: TDK Yay., 2013.
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi. *Kıpçak Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yay., 1994.
- KORKMAZ, Zeynep. *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK Yay., 2009.
- KARAŞAH, Zarife Şişman. *Dede Korkut Hikayelerinde Sıfat-Fiiller ve Zarf Fiiller*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Kars, 2006.
- MANSUROĞLU, Mecdut. "Türkçede -GU Ekinin Fonksiyonları". *Türkiyat Mecmuası*. Cilt 10. İstanbul, 1953.
- MANSUROĞLU, Mecdut. "Karahanlıca", *Tarihî Türk Şiveleri*. (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: TKAE Yay., 1998.
- ÖZER, Filiz. "Oğuz Grubu Türk Dillerinde Fiilimsiler". Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). 2000.
- SCHİNKEWITZ, Jakob. *Rabguzi Sentaksı*. (Çev. Sabit S. Paylı). İstanbul: TDK Yay., 1947.
- ŞAHİN, Hatice. *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Akçağ Yay., 2011.
- TEKİN, Talat. *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 9, 2003.
- TEKİN, Talat "On the Old Turkic Verbal Noun Suffix {-dOK}", *Makaleler II-Tarihi Türk Yazı Dilleri*, (Yay. Haz. Emine Yılmaz, Nurettin Demir). Ankara: Öncü Kitap. s. 534., 2004.
- TEKİN, Feridun. *Özbek Türkçesinde Sıfat-Fiil Ekleri Şekil-Anlam-İşlev*. Erzurum: Salkımsöğüt Yay., 2009.
- TOPRAK, Funda. *Harezmi Türkçesinde Fiil*. Ankara, 2005.
- TURGUNBAYEV, Çaştigin. *Kırgız Türkçesindeki Sıfat-Fiil Ekleri*. Ankara: TDK Yay., 2004.
- ÜSTÜNER, Ahad. *Anadolu Ağızlarında Sıfat-Fiil Ekleri*. Ankara: TDK Yay. : 735, 2000.